

Factors Affecting the Russian Government's Policy towards Russian Islamic Currents

Amir Mohammad Haji-Yousefi¹

Associate Professor of Political Science and International Relations,
Department of Regional and Global Politics, Faculty of Economics and
Political Science, Shahid Beheshti University

Somayeh Pasandideh

Ph.D. Student in International Relations, Department of Regional and Global
Politics, Faculty of Economics and Political Science,
Shahid Beheshti University

(Date received: 12 February 2022- Date approved: 5 September 2022)

Abstract

Introduction: The subject of the current research is to investigate the factors affecting the policy of the Russian government towards Islamic trends in Russia as a group of important minorities in this country between 1991 and 2011. One of the basic issues in multi-ethnic and multicultural societies such as Russia is the method of government policy and its management in dealing with ethnic groups and the culture of minorities. Political management in multicultural countries requires its own abilities, often each country uses its own unique policies and it may be challenging to write a single version for all countries. On the other hand, various political, social, historical, economic, etc. causes lead them to the political methods that govern them. The multicultural social structure among Western liberal democracies has somehow led to policies that increase the government's capacity to deal effectively and efficiently with ethnic and cultural pluralism within its sovereign borders. However, it is essential to note that policy-making in non-democratic systems such as Russia, which have a multicultural social structure and authoritarian political structure, has been different from the policies of democratic societies.

Research Question: Why has the Russian government's policy towards the Islamic currents in this country fluctuated between control, confrontation, and interaction?

1. E-mail: am-yousefi@sbu.ac.ir (Corresponding author)

Research Hypothesis: It is hypothesized that the central government of Russia's policy toward Islamic currents due to some internal factors such as the nature of the hybrid authoritarian political system as well as some external factors such as the developments in the Islamic world and the emergence of groups including Taliban, al-Qaeda and ISIS and its security effects on countries such as Russia, which have significant Muslim populations, have fluctuated mainly in the form of control, confrontation, and interaction.

Methodology (and theoretical framework if there are): The method of this research is qualitative with a descriptive-analytical approach, and as test theory research, the description in this research is done using models and theories. The analysis uses the model called "Instrumental multiculturalism in hybrid authoritarian regimes." In this model, multiculturalism in a state that possesses both authoritarian and democratic elements is often instrumental and does not necessarily inherent in the acceptance of this concept and is used as a tool in the hands of the government to maintain cohesion and survival. In hybrid authoritarian regimes that are multicultural, they use multiculturalism as a tool to achieve their various goals. This means that, on the one hand, accepting the multicultural nature of society recognizes the rights of minorities and allows them to operate in the political and social spheres.

On the other hand, relying on its authoritarian nature, it demands the complete loyalty of these groups. In this model, governments do not always adhere to the main features of multiculturalism, such as equality, social justice, self-government and minority rights and other liberal aspects of this theory. They remain within the core components of the concept of multiculturalism only as long as the interests, security, and survival of states are not threatened. Suppose that minorities deviate from the circuit of loyalty to the state. In that case, the authoritarian nature of the state is manifested and some policies of confrontation, exclusion and marginalization or strict control and supervision of the granted democracy emerge. In explaining this model, it should be said that the concept of multiculturalism with ethnic and cultural diversity in a single political society has been accepted as a reality both in terms of positive effects and despite some security threats.

The process of this research was such that the theories of multiculturalism and authoritarianism were studied with a comparative approach, and their main and most prominent features were identified. Then, the components and assumptions of multiculturalism and authoritarianism in Russia were examined and the data obtained from this study led to the formation of the model "instrumental multiculturalism in hybrid

authoritarian regimes". Based on this, the article was analyzed about the fluctuations of the government's policy towards Islamic movements.

Results and Discussion: Russia's hybrid authoritarian political system is a context that intentionally or unintentionally creates an atmosphere of control or instrumentalism of authoritarian or democratic elements in domestic and foreign politics. In other words, the government does not follow a single policy toward different Islamic currents. Instead, various policies based on interaction and tolerance are proposed in line with the interactive policies of the government and what is referred to as the right of self-government and the policies of control or confrontation. In addition, by adopting three parallel policies, the Russian government has pursued the policy of recognizing Islamic currents as the dominant intellectual current of a significant group of Muslims in this country.

Conclusion: The findings of the research show that firstly, the government's policies towards Islamic currents have both internal and external dimensions. Secondly, the government does not follow a single policy towards the Tatar and North Caucasus Islamic currents. Based on what the model of "instrumental multiculturalism in hybrid authoritarian regimes" showed, the government's policy towards the Tatar movement is based on interaction and tolerance, and in this regard, it follows the model of recognizing cultural differences. On the other hand, although the North Caucasus movement was able to gain independent power in the administration of internal and especially military affairs compared to the Tatar movement, it is witnessing more controlling or confrontational policies of the central government. By conducting a study based on the mentioned model, it was concluded that the first policy of the Russian government is interaction and tolerance with Islamic currents. Parallel to that, the policy of confrontation and strong control over radical and independence-seeking currents and the third policy is political participation and instrumental use of Islamic currents.

Keywords: Russia, Russian Islamic Currents, Instrumental Multiculturalism, Control, Confrontation, Interaction.

عوامل مؤثر بر سیاست دولت روسیه در برابر جریان‌های اسلامی روسی

امیرمحمد حاجی یوسفی^۱

دانشیار علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، گروه سیاست منطقه‌ای و جهانی، دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی،
دانشگاه شهید بهشتی

سمیه پسندیده

دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، گروه سیاست منطقه‌ای و جهانی، دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی،
دانشگاه شهید بهشتی

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۴)

چکیده

موضوع این پژوهش بررسی عوامل مؤثر بر سیاست دولت روسیه در برابر جریان‌های اسلامی روسی به‌عنوان گروهی از اقلیت‌های با اهمیت در این کشور در سال‌های ۱۹۹۱ تا ۲۰۲۱ است. در این نوشتار به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که چرا سیاست دولت روسیه در برابر جریان‌های اسلامی در این کشور میان کنترل، تقابل و تعامل در نوسان بوده است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که سیاست دولت مرکزی روسیه در قبال جریان‌های اسلامی به دلیل برخی عوامل داخلی مانند ماهیت نظام سیاسی اقتدارگرای هیبریدی و برخی عوامل خارجی مانند تحولات جهان اسلام از جمله برآمدن طالبان، القاعده و داعش و تأثیرهای امنیتی آن بر کشورهایمانند روسیه که جمعیت قابل توجه مسلمان دارند، بیشتر به شکل کنترل، تقابل و تعامل در نوسان بوده است. روش این پژوهش در زمره پژوهش‌های کیفی با رویکرد توصیفی-تحلیلی است و به‌عنوان پژوهشی نظریه‌آزما با استفاده از مدل و نظریه، توصیف را انجام می‌دهیم و از مدل چندفرهنگ‌گرایی ابزاری در رژیم‌های اقتدارگرای هیبریدی برای انجام تحلیل استفاده می‌کنیم. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سیاست‌های دولت نسبت به جریان‌های اسلامی هم از ابعاد و زوایای داخلی و هم از جنبه‌های بیرونی قابل توجه است. همچنین دولت در برابر جریان‌های اسلامی مختلف از سیاست واحدی پیروی نمی‌کند و سیاست‌هایی مبتنی بر تعامل و تساهل در جهت سیاست‌های تعاملی دولت و آنچه به‌عنوان حق خودگردانی از آن یاد می‌شود همچنین سیاست‌های کنترلی یا تقابلی اجرا می‌شود.

واژگان اصلی: تعامل، تقابل، جریان‌های اسلامی روسی، چندفرهنگ‌گرایی ابزاری، دولت روسیه، کنترل.

۱. نویسنده مسئول: am-yousefi@sbu.ac.ir

مقدمه

هم‌زمان با پایان یافتن قرن بیستم، جهان شاهد پایان یافتن اتحاد شوروی به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین حکومت‌های تاریخ بود. کارشناسان، تنوع قومی و ساختار سیاسی مبتنی بر آن را از جمله دلایل فروپاشی اتحاد شوروی می‌دانند. امروز پس از فروپاشی اتحاد شوروی نه تنها کشورهای مستقل پرچم‌های ملی خود را در این منطقه برافراشته‌اند، بلکه در گستره فدراسیون روسیه به‌عنوان وارث اصلی اتحاد شوروی ۱۶۰ گروه و اقلیت قومی نیز باقی ماند و شاید هنوز کسی به روشنی نتواند بگوید که داستان تجزیه و استقلال‌طلبی در خاک این کشور به پایان رسیده است یا خیر.

روسیه که نام رسمی آن فدراسیون روسیه است و در این کشور با عنوان «ار اف ۱» خطاب می‌شود، با جمعیت کل ۱۴۶،۷۴۸،۵۹۰ نفر نهمین کشور پرجمعیت دنیاست که حدود ۸۱ درصد از مردم این کشور را قوم روس تشکیل می‌دهند.^۲ تاتارها بزرگ‌ترین اقلیت قومی این کشور و بیشترین جمعیت مسلمان در میان دیگر اقوام را تشکیل داده‌اند. اصلی‌ترین جمعیت مسلمان روسیه در گروه‌های قومی «تاتار» ساکن جمهوری تاتارستان، «باشقیر» ساکن جمهوری باشقیرستان، «چچنی و اینگوشتیایی» ساکن جمهوری چچن و اینگوشتیا، همچنین «داغستانی» ساکن جمهوری داغستان هستند.

یکی از مسائل اساسی در جوامع چندقومیتی و چندفرهنگی مانند جامعه روسیه، شیوه سیاست دولت و مدیریت آن در تعامل با گروه‌های قومی و فرهنگ اقلیت‌ها است. مدیریت سیاسی در چنین کشورهایی مهارت و درایت خاصی نیاز دارد و اغلب هر کشور از سیاست‌های منحصربه‌فرد خود بهره می‌برد و شاید به‌سختی بتوان نسخه واحدی برای همه کشورها نوشت. از سویی، علل و دلایل مختلف سیاسی، اجتماعی، تاریخی و اقتصادی، چنین کشورهایی را به‌سوی خط‌مشی‌های سیاسی حاکم در آن‌ها پیش می‌برد. ساختار اجتماعی چندفرهنگی در میان لیبرال دموکراسی‌های غربی به‌نوعی منجر به سیاست‌گذاری‌هایی شده است که ظرفیت دولت برای برخورد مؤثر و کارآمد با تکثر قومی و فرهنگی در داخل مرزهای حاکمیتی خود را افزایش می‌دهد. شایان توجه اینکه سیاست‌گذاری در نظام‌هایی مانند روسیه که از ساخت اجتماعی چندفرهنگی و ساخت سیاسی اقتدارگرا برخوردارند با سیاست‌های جوامع دموکراتیک متفاوت بوده است.

موضوع این پژوهش بررسی عوامل مؤثر بر سیاست دولت روسیه در برابر جریان‌های اسلامی روسی به‌عنوان گروهی از اقلیت‌های با اهمیت در این کشور در سال‌های ۱۹۹۱ تا

1. P Φ

۲. برگرفته از سایت آمار جهانی Worldometer.

۲۰۲۱ است. در این نوشتار به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که چرا سیاست دولت روسیه در برابر جریان‌های اسلامی در این کشور میان کنترل، تقابل و تعامل در نوسان بوده است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که سیاست دولت مرکزی روسیه در برابر جریان‌های اسلامی در این کشور به دلیل برخی عوامل داخلی مانند ماهیت نظام سیاسی اقتدارگرای هیبریدی و برخی عوامل خارجی مانند تحولات جهان اسلام از جمله زوال و برآمدن طالبان، القاعده و داعش و تأثیرهای امنیتی آن بر کشورهایمانند روسیه که جمعیت قابل توجه مسلمان دارند، بیشتر به شکل کنترل، تقابل و تعامل در نوسان بوده است. روش این پژوهش از پژوهش‌های کیفی با رویکرد توصیفی - تحلیلی است و به عنوان پژوهشی نظریه آزمون با استفاده از مدل و نظریه، توصیف را انجام می‌دهد (Seyed Emami, 2008: 151) و از مدل چندفرهنگ‌گرایی ابزاری در رژیم‌های اقتدارگرای هیبریدی برای تحلیل چگونگی و چرایی سیاست دولت روسیه در برابر جریان‌های اسلامی این کشور استفاده می‌کند.

پیشینه پژوهش

اسلام و مسلمانان را نمی‌توان از تاریخ تحولات روسیه و به ویژه آینده این کشور پهناور جدا کرد. به همین دلیل، اسلام در روسیه هم اکنون نه تنها در شکل پژوهش‌های آکادمیک، بلکه به عنوان عامل تأثیرگذار سیاسی و اجتماعی توجه و علاقه زیادی را به سوی خود جلب کرده و مطالعات متعددی در مورد موضوع اسلام و مسلمانان انجام شده است. یکی از مسائلی که مورد توجه اندیشمندان سیاسی - مذهبی روسیه قرار گرفت، اصل جدایی ناپذیری سیاست از مذهب بود. بر همین اساس، مجموعه‌ای از مطالعات و پژوهش‌های علمی در زمینه نقش اسلام به عنوان یک عامل سیاسی در روسیه جدید انجام شد که مورد توجه شماری از صاحب‌نظران و نخبگان این عرصه قرار گرفت. جمال (۱۹۹۴) مقاله «تئولوژی انقلابی» را نوشته که یکی از معروف‌ترین این آثار است. در همین موضوع پژوهش‌هایی نیز در زمینه تأثیر اسلام بر نظام سیاسی روسیه جدید، جامعه‌شناسی سیاسی اسلام در این کشور و مطالعاتی در زمینه بررسی منافع دولتی و مذهبی در کشورهای اسلامی و همچنین تأثیر اسلام بر کشورهای غربی انجام شده است که می‌توان به کتاب یکی از سرشناس‌ترین اسلام‌شناسان روسیه مالاشنکو (۲۰۰۷) با عنوان «اسلام در روسیه ۲۰۲۰» اشاره کرد. هانتز (۲۰۰۴) کتابی با عنوان «اسلام در روسیه؛ سیاست‌های هویتی و امنیتی» نوشته است. به نظر می‌رسد هدف اصلی کتاب، تحلیل وضعیت کنونی اسلام و مسلمانان روسیه، ارزیابی تأثیر عامل اسلام در تحول شرایط داخلی و روابط خارجی روسیه، تعیین جهت‌گیری محتمل‌تر جامعه و حکومت در روسیه و وضعیت مسلمانان در جامعه در حال دگرگونی روسیه است.

از دیگر آثار قابل توجه موضوع اسلام در روسیه کتاب سیلان‌تیف (۲۰۰۸) نوشته «اسلام در روسیه معاصر» است. این کتاب ۵۷۵ صفحه‌ای شامل دو بخش اصلی است که نخست به موضوع‌هایی چون تقسیم‌بندی مناطق مسلمان‌نشین و تقسیم‌بندی اداری، دسته‌بندی جریان‌ها و جنبش‌های مختلف اسلامی، مراکز، نهادها و تاریخ مسلمانان پرداخته است. در بخش دیگر، پراکندگی جمعیت مسلمان در جغرافیای روسیه بررسی شده است. مصاحبه با اندیشمندان و رهبران مسلمان روسیه، پرداختن به جزئیات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی زندگی مسلمانان و ارائه جامعه‌شناسی دقیق از آن‌ها از نقاط برجسته این کتاب است.

فایروزیف (۲۰۱۲) کتاب «اسلام در روسیه» را در مورد نقاط عطف تاریخ اسلام در روسیه، اهمیت و نقش آن در دولت چندملیتی فدراسیون روسیه نوشته است. این کتاب بیشتر به یک مرجع تاریخی و جغرافیایی شباهت دارد. این کتاب نیز مانند بیشتر آثار نوشته‌شده درباره اسلام در روسیه به مباحث فلسفی، تاریخی و زندگی مسلمانان در روسیه پرداخته و کمتر به موضوع روابط جریان‌های اسلامی و دولت مرکزی و روابط حاکم میان آن‌ها توجه کرده است. به‌علاوه می‌توان به افراد دیگری چون زلکینا (۲۰۰۰) که کتاب «جنبش اسلامی در قفقاز شمالی: در جست‌وجوی خدا و آزادی، واکنش‌های صوفیان به پیشروی روسیه در قفقاز شمالی» را نوشته و با موضوع تأثیر حلقه «صوفی نقشبندی» بر زندگی اجتماعی، مذهبی و سیاسی مردم شمال قفقاز، به‌ویژه چچن‌ها و داغستانی‌ها در نیمه نخست قرن نوزدهم اشاره کرده است.

در میان آثار پژوهشگران ایرانی می‌توان به عشایری (۱۳۸۵) و کتاب او «اسلام در روسیه» اشاره کرد. عشایری در این کتاب به تاریخچه اسلام در دوران اتحاد شوروی، دوره فروپاشی و روسیه، وضعیت مسلمانان، دلایل گرایش دیگر اقوام به اسلام و ترکیب اقوام مسلمان در روسیه، دیدگاه مفتی‌های مسلمانان روسیه در مورد اسلام، پوشش زنان، مروری دوباره بر اوضاع مسلمانان در شوروی و اطلاعاتی درباره قدیم‌ترین نسخه قرآن پرداخته است. همچنین آقامحمدی (۱۳۹۸) کتاب «روسیه و مسلمانان آن: نگاهی به آینده» در زمینه اسلام در روسیه و مسلمانان این کشور را نوشته است. آقامحمدی می‌خواهد با بررسی عوامل و شرایط مختلف در زمینه گسترش جمعیت، ویژگی‌های قومیتی، تحولات تاریخی، فضای موجود در بستر جامعه روسیه و نیز شرایط دنیای معاصر، آینده مسلمانان روسیه را از این دیدگاه بررسی کند. فریبایی (۱۳۹۸) در کتاب «اسلام و مسلمانان قفقاز در یک قرن اخیر» به تاریخ اسلام و مسلمانان قفقاز در یک قرن اخیر پرداخته و ارتباط میان این تحولات با اوضاع مسلمانان این منطقه را بیان می‌کند. او مباحث کلی، سیر تحولات سیاسی - اجتماعی، سیر تحولات فرهنگی، موانع جدید هویت اسلامی و راه‌کارهای برون‌رفت از این موانع را در پنج بخش بررسی و تحلیل کرده است.

بررسی ادبیات پژوهش درباره منابع متعددی با موضوع اسلام و فدراسیون روسیه که امکان پرداختن به تک تک آن‌ها در این نوشتار نیست، نشان می‌دهد که نخست، بسیاری از تحلیلگران سرشناس دوره اتحاد شوروی مطالعات خود را به مسئله توجیه ایدئولوژیک ایده‌آل‌های مذهبی اسلام، شناخت ویژگی‌های خاص پیدایش و توسعه راه‌کارهای سیاسی اسلام از نظر روش‌شناسی مارکسی - لنینی اختصاص دادند. اگرچه روند این پژوهش‌ها با روی کار آمدن نسل جدید پژوهشگران روس جان تازه‌ای گرفت، بیشتر این پژوهش‌ها و انتشارات خارج از محدوده حرفه‌ای پژوهشگران اسلامی انجام شد که درک درستی از مفاهیم سیاسی اسلام به دست نیامد و به تبع آن چگونگی برخورد دولت روسیه با جریان‌های اسلامی در این کشور و پیامدهای آن در محیط بین‌الملل نیز قابل ارزیابی واقعی نیست. بنابراین ضروری است تا نقش انکارناپذیر جریان‌های اسلامی در ساختار منافع دولتی قدرت جدید روسیه شناخته شود و بر اساس ماهیت، وضعیت کنونی سیاست داخلی و خارجی، گذشته و آینده این کشور بررسی شود. از بررسی این منابع به دست می‌آید که بیشتر کتاب‌ها، مقاله‌ها و مطالعات انجام‌شده در این حوزه، بیشتر رویکرد تاریخی و توصیفی داشته و در مورد تاریخ اسلام در روسیه، هویت اسلامی، مفاهیم فلسفی و آموزه‌های دینی، پراکندگی جغرافیایی و داده‌های آماری از وضعیت مسلمانان و نواحی مسلمان‌نشین تحقیق کرده‌اند، اما کمتر مطالعه‌ای با رویکرد جامعه‌شناسی سیاسی و با استفاده از نظریه‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل این موضوع را مطالعه کرده‌اند.

مدل چندفرهنگ‌گرایی ابزاری در رژیم‌های اقتدارگرای هیبریدی

در نظریه چندفرهنگ‌گرایی مؤلفه‌هایی مانند به رسمیت شناختن، تعامل مسالمت‌آمیز، برابری و عدالت اجتماعی، حقوق خودگردانی، مشارکت و همچنین طرد، تقابل و به حاشیه راندن وجود دارد که می‌تواند در توصیف چگونگی برخی سیاست‌های قومی در کشورهایی که از فضای چندفرهنگی، چندمذهبی و چندقومیتی برخوردارند راهنمای عمل باشد. یکی از انتقادهای مهم به این نظریه این است که همه کشورهای که از فضای چندفرهنگی، چندمذهبی و چندقومیتی برخوردارند، لیبرال دموکراسی نیستند و ساختار متکثر و چندفرهنگی را حتی در میان کشورهای غیردموکرات مانند روسیه نیز می‌توان جست‌وجو کرد.

پایبندی صرف به ارزش‌های فرهنگی مختلف که بخشی از ایدئولوژی چندفرهنگ‌گرایی است تهدیدی بزرگ برای اقتدارگرایی است و مطالعات نشان می‌دهد اقتدارگرایی آثار تهدیدهای اجتماعی ناشی از تبعیض و تعصب را تعدیل می‌کند (Cohrs and Stelzl, 2010:694). بنابراین مفهوم هیبریدی شدن^۱ و ترکیب عناصر لیبرالی، دموکراتیک و اقتدارگرایانه

1. Hybridization

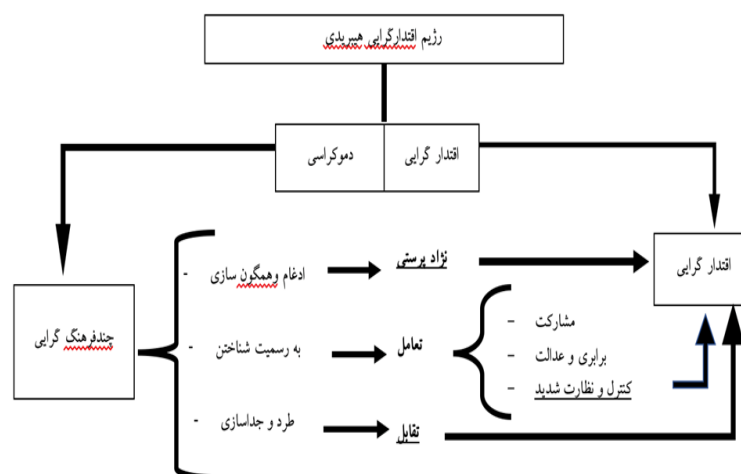
می‌تواند منجر به نتیجه‌ای بهتر و راهی مناسب برای عبور از بحث کاستی‌ها و شکست‌های فرضی چندفرهنگ‌گرایی باشد. از سویی، چندفرهنگ‌گرایی به‌عنوان یک فلسفه، خط مشی عمومی و یک اصل میانجی دموکرات برای مدیریت نارضایتی‌های قومی در محیط‌های اقتدارگرای پیشرفته پذیرفته می‌شود و به عملیاتی‌شدن مفاهیمی مانند گفت‌وگو، تعامل و تفاوت در چنین محیطی می‌پردازد (Dhont and Others, 2011: 527). یک جهت‌گیری سیاسی هیبریدی دیدگاهی متمایز شامل ترکیبی از ترجیح‌ها است و تا به امروز، تلاش نظام‌مند کمی برای پرداختن مستقیم به این مسئله که مردم چگونه جهت‌گیری‌های سیاسی خود را ترکیب کنند تا به نظام سیاسی مطلوب خود برسند، انجام شده است. مشخص است که الگوهای مختلفی از هیبریداسیون در مناطق و کشورها وجود دارد، زیرا هیبریدی کردن یک جهت‌گیری سیاسی چندبعدی و چندلایه در نظر گرفته می‌شود. هیبریدی کردن چندبعدی است، زیرا همیشه جهت‌گیری‌های دموکراتیک و غیردموکراتیک را در بر می‌گیرد و چندلایه است، زیرا نوعی سیستم سیاسی است که در سطح‌های انتزاعی و عملی متفاوت است (Shin, 2014: 10).

شهروندان جوامع استبدادی و پسااستبدادی بیشتر عمر خود را در حاکمیت اقتدارگرایانه گذرانده‌اند و زندگی در چنین محیطی برای مدت طولانی، بسیاری از این شهروندان را در رد کامل اقتدارگرایی یا پذیرش کامل دموکراسی سردرگم کرده است. در نتیجه، واکنش‌های آن‌ها به دموکراسی و استبداد به‌عنوان رژیم‌های انتزاعی و فرایندهای سیاسی عملی اغلب متفاوت است. با این حال، تغییر رژیم تنها به سطح‌ها یا میزان دموکراسی‌سازی فرهنگی مربوط می‌شود که شامل حمایت از دموکراسی و مخالفت با اقتدارگرایی در میان شهروندان عادی است. در نتیجه، برای برون‌رفت از این مسئله مدلی با عنوان «چندفرهنگ‌گرایی ابزاری در رژیم‌های اقتدارگرای هیبریدی» ارائه می‌کنیم. به این ترتیب، به مطالعه چگونگی و چرایی سیاست‌هایی می‌پردازیم که ریشه‌گرفته از وضعیتی متکثر در دولت‌هایی ترکیبی است که هم‌زمان هم اقتدارگرا و هم دموکرات هستند. انبوهی از رژیم‌های هیبریدی که به‌عنوان یک «منطقه خاکستری» میان دموکراسی‌های لیبرال و رژیم‌های اقتدارگرا که با پایان‌یافتن موج سوم دموکراسی در دهه ۱۹۹۰، در جهان غیرغربی پدیدار شدند، نه تنها با یکدیگر از نظر کیفی تفاوت دارند، بلکه با دموکراسی‌های غربی نیز متفاوت هستند. این رژیم‌ها دموکراسی‌های شکست‌خورده نیستند، بلکه رژیم‌هایی هستند که به‌طور کامل، آگاهانه ترجیح می‌دهند شخصیت مبهم خود را حفظ کنند، زیرا به این ترتیب، بازیگران اصلی رژیم ابزار مناسبی برای تداوم خود یافته‌اند. در چنین رژیم‌هایی دولت‌ها به‌جای استفاده مستقیم از ابزار سرکوب، از دموکراسی بیش از اندازه مدیریت‌شده و ابزارهای کنترلی شدید بهره می‌برند (Gilbert and Mohseni, 2011: 278).

چندفرهنگ‌گرایی در دولتی که عناصر اقتدارگرایانه و عناصر دموکراتیک را در اختیار دارد، بیشتر جنبه ابزاری داشته و ضرورتی در پذیرش ذاتی این مفهوم نیست و به‌عنوان ابزاری در دست دولت برای انسجام و بقا از آن استفاده می‌شود. در رژیم‌های اقتدارگرای هیبریدی که ماهیتی چندفرهنگی دارند برای دستیابی به هدف‌های مختلف خود از سیاست چندفرهنگ‌گرایی استفاده ابزاری می‌کنند، به این معنا که با پذیرش ماهیت چندفرهنگی جامعه و پذیرش آن به حقوق اقلیت‌ها رسمیت بخشیده و به آن‌ها اجازه فعالیت در عرصه سیاسی و اجتماعی را داده است. همچنین با تکیه بر ماهیت اقتدارگرایانه خود وفاداری کامل این گروه‌ها را طلب می‌کند.

شکل (۱) مدل چندفرهنگ‌گرایی ابزاری

مدل شماره ۱

Source: Authors

جریان‌های اسلامی در روسیه

جریان در اصطلاح به تشکل، جمعیت یا گروه اجتماعی معینی گفته می‌شود که علاوه بر مبانی فکری و اندیشه‌ای مشخص از نوعی رفتار ویژه اجتماعی مرتبط با آن نیز برخوردار باشد (Khosropanah, 2009: 9). جریان‌های فکری موجود در جوامع را می‌توان بر اساس سنجه و الگوهای مختلف و با استفاده از روش‌های گوناگونی مانند باورها، هدف‌ها و ارزش‌ها، میزان بهره‌مندی و نفع مشترک، چگونگی شکل‌گیری، چارچوب فعالیت‌ها، روابط و دیگر عناصر و بن‌مایه‌ها دسته‌بندی کرد. بر این اساس، معیار و بنیاد اصلی دسته‌بندی جریان‌های فکری در این نوشتار عامل دین اسلام است. جریان‌های اسلامی در روسیه به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: اسلام سنتی که خود را وارث فرهنگ و سنت اسلامی دیرین این منطقه می‌دانند که میراث

اجداد مسلمان آن‌هاست و اسلام افراطی که در روسیه به نام «اسلام ستیزه‌جویانه»^۱ شناخته می‌شود. در متن آن‌ها جریان‌های خردتری را می‌توان برشمرد. به بیانی، جریان اسلام سنتی روسیه در فضای فکری جریان سنت‌گرایی حاکم در جهان اسلام جای می‌گیرد و اسلام افراطی نیز نشأت گرفته از جریان بنیادگرایی اسلامی در جهان است (Шогенов, 2011: 121-122).

اصطلاح اسلام سنتی در ادبیات مسلمانان روسیه را اولین بار طلعت تاج‌الدین، مفتی اعظم در اوایل دهه ۱۹۹۰ در پاسخ به واقعات‌های جدیدی مطرح کرد که ثبات روسیه و فضای پس از اتحاد شوروی را تهدید می‌کرد. ریشه این جریان را باید در یک قرن پیش و در میان «قدیم‌سیم‌ها» که بیشتر مسلمانان تاتار بودند، جست‌وجو کرد. ایدئولوژی قدیم‌سیم که نمایانگر سنت‌گرایی تاتاری است نیز مشابه جهان‌بینی حاکم در بیشتر جریان‌های فکری سنت‌گرایی در جهان اسلام است و معطوف به تقدیس و حفظ شکل تغییرنیافته ارزش‌های دینی و اخلاقی، وضعیت جامعه و نهادهای اجتماعی است که در سیر تاریخی توسعه جامعه تاتار انجام شده است. تحلیل معنایی متن‌های روسی در این موضوع نشان می‌دهد که «اسلام سنتی» در چهار درک و معنای اساسی به‌کار رفته است: درک اول از اسلام سنتی را می‌توان اسلام روسی دانست؛ درک دوم از آن اسلام عامیانه؛ درک سوم اسلام ملی (یا اسلام تاتاری) و درک چهارم اسلام سنتی متعارف است. همچنین جریان تصوف را باید در متن جریان اسلام سنتی دانست (Прозоров, 2012: 72-74).

اما دومین جریان اصلی اسلامی در روسیه جریانی با نگرش دینی - سیاسی است و با عنوان اسلام افراطی یا ستیزه‌جویانه شناخته می‌شود و بیش از همه آثار و علائم آن را باید در نواحی قفقاز شمالی جست‌وجو کرد. افراط‌گرایی اسلامی که به‌عنوان خشونت مسلحانه با انگیزه مذهبی شناخته می‌شود، در روسیه معمولاً با اصطلاح «وهابیت یا سلفیه (سلفی‌گری)» مشخص می‌شود. بعد از فروپاشی اتحاد شوروی رشد اسلام در جمهوری‌های قفقاز شمالی اشکال مختلفی یافت. منطقه غرب قفقاز غیردینی‌تر بود و اسلام نفوذ کمتری داشت، اما در قسمت شرقی قفقاز وضعیت به‌طور کامل متفاوت بود و اسلام از موقعیت قوی‌تری برخوردار بود. علاوه بر جریان با نفوذ تصوف در این منطقه، شرایط مطلوبی برای احیای اسلامی در چچن، اینگوش و داغستان ایجاد شد. ولی این احیای اسلامی از دو جهت صورت گرفت: از یک سو واعظان، روحانیون و خطیبان محلی که اکثریت تحصیل کرده در مدرسه‌ها و مراکز دینی همین کشور بودند و از سوی دیگر جوانان محلی آموزش دیده در خاورمیانه که شروع به رقابت با آن‌ها کردند. تلاش این جوانان برای کاربست تفسیر مورد نظر خود از اسلام در قفقاز شمالی در تضاد با سنت مذهبی محلی قرار گرفت و تا به امروز به اشکال مختلف ادامه دارد

1. Воинствующий ислам (Voinstvuyushchiy islam)

(Ярлыкапов, 2016:115). آموزه‌های دینی تحصیل‌کردگان خاورمیانه رنگ‌وبویی بسیار سیاسی داشت و به‌سرعت با تلاش برای یکپارچه‌شدن در سیستم سیاسی محلی با کمک ساختارهای حزبی و برقراری ارتباط غیررسمی با نخبگان محلی شروع به نفوذ در بدنه قدرت کرد.

شایان توجه اینکه نسخه‌های وهابی و سلفی جریان اسلام افراطی که به‌طور معمول از خارج وارد می‌شوند، تأثیر زیادی بر احساسات ملی‌گرایانه و تجزیه‌طلبانه در منطقه داشتند. تا جایی که جمهوری غیردینی چین ایچکریا با گذشت زمان به یک طرح اسلام‌گرای رادیکال و سرزمینی ایده‌آل برای انجام جهاد مسلح تبدیل شد. سرانجام در سال ۲۰۰۷، دکو عمراف^۱ از فرماندهان میدانی چین شکل‌گیری «امارت اسلامی قفقاز» را اعلام کرد و اکنون به‌عنوان یک شبکه تروریستی زیرزمینی همکاری گسترده‌ای با داعش دارد و بنابر تخمین‌ها تنها از داغستان بیش از ۲ هزار نفر نیرو برای جنگ روانه کشورهای خاورمیانه شدند (Ярлыкапов, 2016: 119).

در فرهنگ روسی گروه‌هایی را که با عنوان افراط‌گرایی سیاسی (جهادگرایی) یا رادیکالیسم ایدئولوژیک مشخص می‌شوند، می‌توان در متن جریان اسلام افراطی دسته‌بندی کرد. این گروه‌ها به‌نوعی در اجرای طرح اسلام‌گرایی تندروی قفقاز شمالی نقش دارند و به معنای جداشدن تدریجی این منطقه از روسیه و ایجاد یک دولت اسلامی و پیشرفت بیشتر آن به سوی مناطق مسلمان‌نشین ولگا است. بر این اساس، مناطق مختلف ارتباط متفاوتی با این طرح دارند: داغستان (همراه با چین) به‌عنوان هسته اصلی این طرح، کاباردینو-بالکاریا و قره‌چای-چرکس به‌عنوان حلقه دوم و تاتارستان، به‌عنوان منطقه پیرامونی دیده می‌شوند (Ярлыкапов, 2016: 120).

چگونگی سیاست دولت روسیه نسبت به جریان‌های اسلامی

اسلام در روسیه تا حد زیادی با مسئله قومیت درآمیخته است و مهم‌ترین جریان‌های اسلامی روسی یعنی سنت‌گرایی یا تاتاری و اسلام افراطی یا قفقاز شمالی نیز پیوسته از مهم‌ترین عناصر تأثیرگذار در عرصه داخلی و خارجی این کشور هستند. بنابراین شناخت سیاستی که در روسیه نسبت به این جریان‌ها در پیش گرفته می‌شود برای پژوهشگران حوزه روسیه می‌تواند اهمیت داشته باشد. در این بخش بر مبنای مدلی که استخراج شد با عنوان «چندفرهنگ‌گرایی ابزاری در رژیم‌های اقتدارگرای هیبریدی» به ترتیب جنبه‌های داخلی و خارجی سیاست‌های تعاملی، تقابلی و کنترلی دولت در برابر جریان‌های اسلامی روسی را بررسی می‌کنیم و در نهایت به کمک این مدل به پرسش نوشتار پاسخ می‌دهیم.

الف) جنبه‌های داخلی سیاست دولت در برابر جریان‌های اسلامی

رویکرد کلی جریان اسلامی تاتاری به‌عنوان یک جریان سنتی در جمهوری تاتارستان در هماهنگی با سیاست‌های غیردینی دولت و مواردی مانند ارتقای آموزش و اقتصاد لیبرال تجسم یافته است. به همین دلیل، همان‌گونه که مدل «چندفرهنگ‌گرایی ابزاری در رژیم اقتدارگرای هیبریدی» توصیف می‌کند سیاست دولت نسبت به جریان اسلامی تاتاری در یک وضعیت خاص تعاملی قرار دارد و طرفداران محلی این جریان فکری هم‌سوی با این سیاست، زیربنای مذهبی هویت تاتار را با تمدن و ارزش‌های اروپایی پیوند زده و جریان تاتاری را از منش اسلام قفقاز شمالی به‌صورت جدی جدا می‌کنند. دولت مرکزی روسیه در جهت سیاست تعاملی خود، جریان تاتاری را در نقش‌دهی سیاسی به‌صورت کامل به‌رسمیت می‌شناسد. بر این اساس، جریان اسلامی تاتاری نیز هم در کلام و هم در عمل از عناصر هویتی خویش در برقراری روابط خوب با دولت مرکزی به‌سود خود استفاده می‌کنند. در واقع ایدئولوژی اسلام اصلاح‌یافته (اسلام اروپایی) که بر افکار عمومی جریان اسلامی تاتاری نقش بسته، بستر مناسبی را برای جایابی جمهوری تاتارستان بر روی نقشه ملی و بین‌المللی ایجاد کرده است (Marlene, 2016: 37).

یکی از سطوح تحلیل چندفرهنگ‌گرایی به‌عنوان یک واقعیت، سطح تحلیل در زندگی روزانه است (Iverson, 2015: 22-27) و این مفهوم را در سیاست دولت نسبت به جریان اسلامی قفقاز شمالی می‌توان دید. در حال حاضر، اگرچه جریان اسلامی قفقاز شمالی متمرکز در چچن ممکن است از نظر لفظی به کرملین وفادار باشد، اختیارات آن‌ها محدود است به کنترل در آنچه به آن «امور محلی» گفته می‌شود. این‌گونه که تجربه یکی دو دهه اخیر نشان داده است سیاست دولت در برابر این جریان اسلامی بر اساس مدل ارائه‌شده میان تعامل، کنترل و تقابل در نوسان بوده و هر اندازه طرفداران جریان اسلامی قفقازی نسبت به دولت مرکزی و شخص ولادیمیر پوتین و برنامه‌های وفاداری بیشتری نشان دهند از دولت مرکزی در مسکو استقلال بیشتری خواهند داشت.

پوتین پس از به‌دست‌آوردن قدرت دریافت که ارتش روسیه به تنهایی نمی‌تواند بر تهدیدهای تروریستی غلبه کند و بحران چچن می‌تواند به کارزار تروریستی گسترده‌تری نیز تبدیل شود؛ بنابراین در سیاست تقابلی خود تجدیدنظر کرد و راه تساهل در پیش گرفت (Baev, 2005: 123). او دریافت که تنها جایگزین عملی، دنبال‌کردن یک مسیر سیاسی با هدف بومی‌سازی یا غیر بین‌المللی‌سازی درگیری و ایجاد پایگاه حمایتی پشتیبان روسیه در چچن است. با وجود اینکه اقلیت‌های ملی بخشی از جامعه بزرگ‌تر هستند، بازهم به این معنا نیست که از برخی حقوق خودگردانی خویش صرف نظر کنند. در این حالت بعضی از جنبه‌های اختیارات بر عهده گروه‌های اقلیت واگذار می‌شود و این سیاستی بود که آگاهانه از سوی پوتین

در برابر جریان‌های اسلامی برخی مناطق مسلمان‌نشین روسیه به‌کار گرفته شد. به این ترتیب، دولت با تغییر در سیاست تقابل و دادن برخی حقوق خودگردانی پیروان جریان اسلامی در قفقاز شمالی را به آرامش فراخواند (Russell, 2007: 59).

همان‌طور که در مدل چند فرهنگ‌گرایی ابزاری گفتیم رژیم‌های اقتدارگرای هیبریدی ترجیح می‌دهند به‌جای سرکوب دائمی از ابزارهای کنترلی شدید استفاده کنند و این سیاستی بود که بعد از رویداد تروریستی بسلان دوباره در روسیه حاکم شد و در نتیجه آن دولت مرکزی دوباره سیاستی تقابلی و مقتدرانه در پیش گرفت و تمرکز قدرت و اقتدار به دولت بازگشت. این تمرکز قدرت و احیای «قدرت عمودی» که به‌طور سنتی در فرهنگ سیاسی روسیه حاکم بود نهادهای رسمی مسلمانان و رهبران آن‌ها را در تأثیر قرار داد و حدود آزادی و خودمختاری رهبران جریان‌های اصلی اسلامی توسط شخص رئیس‌جمهور مشخص شد (Bobrovnikov, 2017: 150).

به‌طور کلی، سیاست تقابل یا کنترل دولت و اراده ولادیمیر پوتین برای غلبه بر چالش جریان‌های رادیکالی اسلامی و استقلال‌طلبی اقوام مسلمان وابستگی زیادی به اقدام‌های سرکوب‌گرانه، نیروی نظامی، تمرکز قدرت و تحمیل ساختارهای اقتدارگرای قدرت داشت. معمولاً فرض بر این است که چنین اقدام‌های سرکوب‌گرانه‌ای به‌جای کاهش پویایی رادیکالیسم، احساس بیگانگی نسبت به دولت و فشار را افزایش می‌دهد، اما شواهد در مورد روسیه مبهم و دو پهلو است. زیرا دولت روسیه با رهبری ولادیمیر پوتین توانست نزد عموم مردم ادعا کند که سرانجام ثبات و امنیت قابل قبولی را به مناطق ناآرام کشور بازگردانده و جریان‌های اسلامی افراطی را به کنترل درآورده و شرایط را برای بازسازی فراهم کرده است (Dannreuther and March, 2008: 112). در نتیجه، چنین سیاست‌هایی تا به امروز میان جریان‌های اسلامی برجسته انتظارات سیاسی بسیار کمتری مبنی بر استقلال‌خواهی یا حتی واگذاری قدرت بیشتر سیاسی به چشم می‌خورد. رهبران مسلمان نیز با «قدرت عمودی» موجود هماهنگی کامل دارند که مستلزم سازگاری آن‌ها با اولویت‌های ملی در برابر به‌رسمیت‌شناختن است.

هم‌زمان با قدرت یافتن روزافزون ولادیمیر پوتین، در میان مردم روسیه شور و شوق ملی‌گرایانه و وطن‌پرستی شدیدی شکل گرفت که مردم مسلمان نیز از آن مستثنی نبودند. دولت روسیه با حساسیت تمام بر ماهیت چندقومی و چندمذهبی کشور به‌عنوان ایدئولوژی رسمی تأکید داشت و به‌ویژه مسلمانان را از سازندگان دولت روسیه تلقی می‌کرد (Сченснович, 2021: 10). بر این اساس، دولت پوتین به عمد از سیاست‌های بی‌طرفی و بی‌توجهی دوران یلتسین به مذهب، فاصله گرفت. دولت روسیه با تکیه بر ماهیت اقتدارگرایانه خود وفاداری کامل جریان‌های اسلامی را طلب می‌کرد و در صورت خروج از محور مورد

تأیید دولت نسبت به جریان‌های افراطی و استقلال طلب، سیاست کنترل، تقابل یا حذف را در پیش می‌گیرد (Идрисов, 2007).

سیاست به رسمیت شناختن مسلمانان در قالب جریان‌های فکری مستقل و مؤثر توسط دولت روسیه در ترویج اسلام مورد نظر این کشور به صورت میانه‌رو، بی‌شک موفقیت‌های خود را به همراه داشته است. یکی از سطح‌های مورد توجه در چندفرهنگ‌گرایی، رهیافت سیاست‌گذارانه دولت به معنای به کارگرفتن نوعی سازوکار عملی برای مشارکت و نقش‌دهی به اقلیت‌ها در تصمیم‌گیری، تدبیرپردازی و سیاست‌گذاری در عرصه‌های مختلف است. یکی از موارد قابل توصیف از چگونگی سیاست دولت در چارچوب این نظریه اشاره به مناقشه روسیه و اوکراین است که با بهره‌مندی از ظرفیت‌های ویژه جریان‌های اسلامی تاتاری و قفقاز شمالی و نقش‌دهی دقیق به این جریان‌ها هم هدف‌های دولت مرکزی روسیه را پیش برده و هم پیروان این جریان‌های فکری را در محور پیروی از دولت حفظ می‌کند (Aitamurto, 2016:192).

سال ۲۰۱۴ زمانی که دولت روسیه با چالش متقاعدکردن تاتارهای کریمه برای پذیرش صلح‌آمیز پیوسته‌سازی کریمه روبه‌رو شده بودند، وظیفه حساس نقش واسطه‌گری فرهنگی از سوی کرملین به جریان اسلامی تاتاری واگذار شد. دو عامل در به کارگرفتن این سیاست بسیار مهم بود: یکی تأکید بر پیوندهای خون‌محور بین دو گروه مسلمان تاتار با وجود فاصله سرزمینی آن‌ها و دیگری تجربه مثبت زندگی چندفرهنگی و به رسمیت شناخته‌شده جریان تاتاری به‌عنوان بخشی از فدراسیون روسیه. کرملین خواستار گفت‌وگوی توافقی با تاتارهای کریمه بود و ترجیح داد که نقش واسطه را به جریان اسلامی تاتاری واگذار کند (Yatsyk, 2015). از سوی دیگر، در این بحران دولت مرکزی از جریان قفقاز شمالی برای پشتیبانی و حمایت نظامی بهره برد. در عوض، قدیراف از حمایت نظامی به‌عنوان ابزار سیاسی در ازای مزایای بیشتر و به‌ویژه برخی حقوق خودگردانی بیشتر بهره برد و با مسکو معامله کرد (Smith, 2014: 363).

از دیگر نکته‌های کانونی در چندفرهنگ‌گرایی، عدالت اجتماعی است تا بدین‌وسیله بتوان برای گروه‌ها و اقلیت‌های موجود در جامعه، میزانی از برابری و رضایت را تأمین کرد. اما همان‌طور که در مدل چندفرهنگ‌گرایی ابزاری گفتیم، به‌نظر می‌رسد دولت اقتدارگرای هیبریدی روسیه بر ضرورت وفاداری مطلق شهروندان مسلمان خود اصرار دارد، ولی نمی‌تواند و شاید هم نمی‌خواهد همه خواسته‌های سیاسی و اقتصادی حتی جریان‌های معتدل‌تر در میان مسلمانانی مانند جریان تاتاری را برآورده سازد. با توجه به تغییرهای جمعیتی پیش‌رو، تا سال ۲۰۵۰ مسلمانان ممکن است افزایش جمعیت چشمگیری داشته باشند و این چالش جمعیتی در

کنار عوامل دیگر مانند تهدید تروریسم بر وضعیت داخلی روسیه و همچنین بر گزینه‌های سیاست خارجی آن در میان‌مدت و بلندمدت تأثیر خواهد گذاشت (Marlene, 2016: 30).

دولت مرکزی روسیه با درپیش گرفتن خط‌مشی به‌رسمیت‌شناختن جریان‌های اسلامی به‌عنوان یک جریان فکری حاکم بر گروه قابل توجهی از اقوام و اقلیت‌های مسلمان این کشور، در مجموع سه سیاست موازی ایجاد کرده است: سیاست اول تعامل و تساهل با جریان‌های اسلامی و به موازات آن، سیاست دوم در تقابل و کنترل نسبت به جریان‌های افراطی و استقلال‌طلب قرار دارد. سیاست دیگری در قالب استفاده ابزاری از جریان‌های اسلامی نیز وجود دارد که بیشتر در جنبه‌های خارجی نمود پیدا می‌کند و بر مشارکت و به‌کارگیری ظرفیت‌های نهفته نزد جریان‌های اسلامی در عرصه بین‌المللی در راستای راهبردهای کلان روسیه قرار دارد (Dannreuther and Others, 2008: 126).

ب) جنبه‌های خارجی سیاست دولت در برابر جریان‌های اسلامی

مسائل داخلی مربوط به جریان‌های اسلامی برای روسیه، اهمیت سیاسی بیشتری دارد، اما افکار عمومی حاکم بر جریان‌های اسلامی این کشور در تأثیر وضعیت عمومی جهان اسلام به‌ویژه پیامدهای بهار عربی قرار دارد و هرگز نمی‌توان از آن جدا شد. برای نمونه، یکی از دلایلی که دولت روسیه سرمایه‌گذاری زیادی در حمایت از رژیم بشار اسد در سوریه انجام داد، نگرانی از موج نارضایتی و واکنش‌های احتمالی جریان‌های اسلامی مختلف داخل کشور بود (Curanovic, 2012: 249).

سیاست استفاده ابزاری از جریان‌های اسلامی به‌عنوان جریان فکری اثرگذار در این کشور برای دستیابی به هدف‌های سیاسی از روش‌های قدیمی روسیه است که در سیاست‌های داخلی و خارجی بارها مشاهده شده است (Curanovic, 2013: 75-76). در دو دهه اخیر مناطق مسلمان‌نشین روسیه شاهد رشد مراکز اسلامی خارجی و به‌ویژه از خاورمیانه بود. به همین دلیل، بسیاری از روندهای در حال توسعه در خاورمیانه ناگزیر در میان مسلمانان روسیه نیز منعکس می‌شود. به همین دلیل باید به جریان‌های اسلامی در روسیه در پس‌زمینه آنچه در منطقه خاورمیانه رخ می‌دهد، نگریست. این دیدگاه به‌طور محسوسی امکان درک بهتر فرایندها و تحولات فکری در میان جریان‌های اسلامی روسیه را در مقایسه با روندهایی فراهم می‌کند که در جهان عرب می‌بینیم. خاورمیانه تا حد زیادی کلید درک موزایک اسلامی در حال پیدایی روسیه مانند افراطی‌گری و سیاسی‌شدن برخی جریان‌ها یا اصلاحات ایدئولوژیکی برخی جریان‌های دیگر را در دست دارد. بر این اساس، هرگونه تحول یا آشفتگی سیاسی، ایدئولوژیکی و مذهبی در خاورمیانه به‌صورت مستقیم بر جریان‌های اسلامی روسیه تأثیر می‌گذارد. به دلایل مختلف، امروزه جریان‌های اسلامی و در کل وجود مسلمانان در روسیه را

می‌توان به‌عنوان گروه لابی پر قدرت و نیروی اثرگذار در سیاست‌گذاری خارجی دانست. عملیات‌های نیروی هوایی روسیه در سوریه را برخی بازیگران خاورمیانه، ائتلاف «شیعه - ارتدکس» علیه گروه‌های سنی خواندند. برای روسیه که اکثریت مسلمانان کشور از شاخه‌های مختلف اهل سنت هستند، تحمیل چنین تصویری خطرناک و مناقشه‌برانگیز است. با این حال، دولت هیچ نیازی در عجله برای ایفای نقش مدافعان اهل سنت در سراسر جهان از خود نشان نداده است و این اقدام را به زیان اعتماد ایجادشده در رابطه با نیروهای غیرسنی جهان می‌دانست (Ярлыкапов, 2016: 121).

یکی از عرصه‌های نقش داشتن جریان‌های اسلامی روسیه در روابط این کشور با سازمان همکاری اسلامی نمایان می‌شود. تماس میان آن‌ها از تلاش برای رسیدگی به یکی از مسائل داخلی روسیه آغاز شد و به بحث دربارهٔ مسائل جهانی تبدیل شد. این تعامل بحث‌برانگیز و بدون تعارض نبود و در تأثیر عوامل زیادی از جمله ماهیت داخلی و بین‌المللی روسیه قرار گرفته است. جریان‌های اسلامی روسی تلاش کردند به‌واسطهٔ دو مرکز شورای مفتیان روسیه و ادارهٔ مرکزی مسلمانان روسیه به‌عنوان کانالی برای همکاری روسیه و جهان اسلام عمل کنند، اما به‌صورت کامل موفق نشدند. زیرا فضای اقتدارگرایانهٔ حاکم بر سیاست‌های روسیه در عمل همکاری جریان‌های اسلامی روسی با جهان اسلام را محدود کرده است (Косач, 2020: 100).

روسیه تمایل دارد این سازمان را به‌عنوان متحدی بی‌قید و شرط در مبارزه با ارزش‌ها و مدل‌های توسعهٔ دموکراتیک تحمیل شده از خارج ببیند. در حالی که این اختلاف دیدگاه همچنان چالشی برای تعامل‌های دوجانبه میان روسیه و سازمان همکاری اسلامی است. بنابر آنچه در مدل چندفرهنگ‌گرایی ابزاری به آن رسیدیم، عناصر دموکراتیک برای دولت اقتدارگرای هیبریدی روسیه بیشتر جنبهٔ ابزاری داشته و ضرورتی در پذیرش ذاتی این مفهوم نیست و به‌عنوان ابزاری در دست دولت به‌منظور حفظ انسجام و بقا از آن استفاده می‌شود. روسیه هرگز به‌طور کامل در نهادهای غیرسیاسی (اقتصادی، فرهنگی و اطلاعاتی) درون سازمان همکاری اسلامی مشارکت نکرده است. دلیل اصلی این مسئله، نگرانی روسیه از تأثیر این نهاد بر جامعهٔ مسلمانان روسیه بوده و مسکو نگران است که این سازمان کانالی اضافی برای سیاسی شدن وضعیت مسلمانان این کشور باشد.

به هر حال، در بیان نقش جریان‌های اسلامی روسی در راستای سیاست همکاری و تعامل روسیه با نهادهای اسلامی در جهان اسلام باید گفت روسیه جمعیت درخور توجهی از مسلمانان دارد که به معنای واقعی، این کشور را به کشوری چندفرهنگی تبدیل می‌کند و بر ضرورت تعامل روسیه با نهادی مانند سازمان همکاری اسلامی تأکید دارد. همچنین به‌ظاهر، جریان‌های اسلامی در سطح ملی به‌نسبت حاشیه‌ای باقی‌مانده و اختیارهای مستقلی ندارند، اما

این واقعیت که روسیه به‌عنوان یک قدرت جهانی و سازمان همکاری اسلامی و اعضای آن از بازیگران مهم سیاست بین‌الملل هستند انکارناشدنی است و روابط آن‌ها بی‌شک بر اساس منافع متقابل است (Kosach, 2020: 96-100).

از سویی، کشورهای عربی خلیج فارس به‌ویژه سه کشور عربستان سعودی، امارات متحد عربی و قطر از دیگر عرصه‌های نقش‌آفرینی جریان‌های اسلامی روسیه هستند. جریان‌های اسلامی روسیه به‌عنوان منبع برخورد در روابط روسیه با کشورهای عربی خلیج فارس از میان نرفته است و هر زمان که مسلمانان روسیه به اقدام‌های تروریستی دست می‌زنند، برخی از ناظران روس انگشت اتهام را به‌سوی جهادگران «وهابی» نشانه گرفته و آن‌ها را به‌عنوان عامل ترغیب‌کننده بر این عملیات‌ها دانسته که توسط عربستان سعودی پشتیبانی می‌شود. عربستان سعودی و امارات متحد عربی در تلاش برای کاهش نگرانی‌های مسکو حمایت خود از رمضان قدیراف مرد منتخب پوتین در چچن را اعلام کردند، اما حتی این اقدام هم تغییری در وضعیت ایجاد نکرد، زیرا دستور کار قدیراف در همه موارد به‌طور کامل هم‌سو با پوتین نیست. برای نمونه، در حالی که پوتین با تهران همکاری نزدیکی دارد و به‌دنبال ایجاد تعادل بین ایران و اسرائیل و اعراب خلیج فارس است، قدیراف به عربستان سعودی و به‌ویژه امارات نزدیک‌تر است. از سویی، در حالی که پوتین رویکردی برابر را در قبال قطر و رقیبان منطقه‌ای آن دنبال کرده است، قدیراف در کنار قطر از عربستان سعودی، امارات متحد عربی و بحرین حمایت کرده است (Iaruelle, 2021: 19).

در بیان جنبه دیگری از سیاست دولت در برابر جریان‌های اسلامی روسی و ایفای نقش آن در روابط خارجی این کشور باید به جریان اسلامی تاتاری و نقش آن در جهان اسلام نیز اشاره شود. جریان تاتاری نیز به‌نوبه خود به‌وسیله برخی فعالیت‌های بین‌المللی مستقل عمل می‌کنند البته با محدودیت‌های خاص، تا به این ترتیب از سوی بازیگران بین‌المللی هرچه بیشتر به‌رسمیت شناخته شود. بیشتر تلاش‌های دیپلماتیک رهبران تاتاری نشان‌دهنده اهمیت این جریان فکری در توسعه روابط خارجی به‌ویژه با کشورهایمانند ترکیه، امارات، مصر و اردن است (Sharafutdinova, 2003: 613). جریان تاتاری علاوه بر فعالیت‌های اقتصادی در فعالیت‌های فرهنگی، مذهبی و سیاسی نیز مشارکت دارد و دین مشترک با کشورهای اسلامی و ظرفیت بالای اقتصادی در تاتارستان از عوامل به‌رسمیت‌شناختن این جریان با نفوذ است. بازنمایی گفتمانی جریان اسلامی تاتاری و تاتارستان به‌عنوان سرزمین سنتی روسیه و وظایفی را بر عهده دارد و به‌عنوان پلی میان جهان اسلام و روسیه، به‌عنوان حلقه اتصال بین تمدن‌های مسلمان و اروپایی و چاره‌ای برای درگیری‌ها در زمینه‌های مذهبی و به‌عنوان چهره اسلام روسیه عمل می‌کند (Yusupova, 2017: 624-627).

چرایی سیاست دولت در برابر جریان‌های اسلامی

نیاز به ثبات سیاسی و حفظ قدرت در رژیم‌های هیبریدی حرف اول بیشتر علت‌ها و چرایی‌های سیاست دولت است. ثبات رژیم‌های اقتدارگرای هیبریدی نیز به عوامل متعددی بستگی دارد. از یک‌سو، این رژیم‌ها باید تعادل ظریفی بین ابزارهای مختلف سیاسی ایجاد کنند تا کنترل، دستکاری، سرکوب و هم‌زمان رضایت مردم را تضمین کنند. از سوی دیگر، باید به‌شکلی بر تبدیل‌نشدن رئیس دولت به یک مقام مستبد غلبه کنند. در این صورت بین رهبر و متحدانش در ائتلاف قدرت تعادل ایجاد می‌شود، نقطه‌ای که پاشنه آشیل روسیه به حساب می‌آید (Gelman, 2015: 104-105). بنابر توصیف مدل چندفرهنگ‌گرایی ابزاری در رژیم‌های اقتدارگرای هیبریدی علت این سیاست چندگانه در ویژگی‌های خاص دولت روسیه نهفته است که در بردارنده آمیزه‌هایی از ویژگی‌های اقتدارگرایانه و دولت‌محور جوامع و دولت‌های شرقی و همچنین ویژگی‌های دموکراتیک دولت‌های غربی است و در چگونگی سیاست‌های داخلی و خارجی دولت مردان روسی و سطح هماهنگی و همراهی مردم با اقدام‌ها و سیاست‌های به‌کارگرفته‌شده بروز می‌کند. علت بیشتر سیاست‌های تقابلی هم در جنبه داخلی و هم در جنبه خارجی را می‌توان در اقتدارگرایی حاکم بر روسیه جست‌وجو کرد، اما اقتدارگرایی تا جایی می‌تواند ادامه دهد که پایه‌های بقای خود را به خطر نیندازد. به‌بیانی، برای حفظ قدرت، نیازمند به‌دست‌آوردن مشروعیت است، به‌علاوه، در ابعاد خارجی سیاست‌های دولت در برابر جریان‌های اسلامی نمایش سیاست‌های دموکراتیک مانند ارزش‌های نهفته در چندفرهنگ‌گرایی برای پذیرفته‌شدن از سوی محیط بین‌المللی ضرورت پیدا می‌کند (Colton and McFaul, 2003: 142).

با وجود چنین فرهنگ سیاسی اقتدارگرایانه‌ای، روسیه به ناچار برای نجات خود نوعی دموکراسی صوری ایجاد کرد. نخبگان سیاسی دریافتند که برای حفظ قدرت باید «لیبرال» ظاهر شوند. اما اشکال دموکراتیک معرفی‌شده دولت تقریباً بلافاصله منجر به توقف اصلاحات اقتصادی لازم شد و کمی بعد خود این اشکال جدید توسط نخبگان الیگارشی محلی و مرکزی اشغال شد و از دولت برای منافع خود استفاده می‌کنند. نمونه آن به فراوانی هم در میان نخبگان جریان تاتاری و هم در میان جریان قفقازی دیده می‌شود (Shamrat, 2018). همان‌طور که گفتیم، رژیم‌های اقتدارگرای هیبریدی که ماهیتی چندفرهنگی دارند برای دستیابی به هدف‌های مختلف خود از سیاست چندفرهنگ‌گرایی استفاده ابزاری می‌کنند. برای نمونه، دولت مرکزی بعد از پایان جنگ در چین کمتر بر سیاست سرکوب آشکار تکیه کرده و در عوض، تعامل و مشارکت به روش ترجیحی سیاست روسیه در برابر جریان‌های اسلامی تبدیل شده است (Boix and Svolik, 2013: 305). با این حال، رژیم هیبریدی روسیه مانند دیگر هم‌تایان خود، تمایل چندانی به استفاده از نهادهای سیاسی مانند قوه مقننه یا احزاب سیاسی

برای تعامل با جریان‌های اسلامی ندارد، زیرا استفاده از یک نهاد سیاسی احتمال خطر دادن پایگاه قدرت به رهبران مذهبی را به همراه دارد. به همین دلیل، احزاب سیاسی مبتنی بر مذهب در حدود دو دهه است که در روسیه ممنوع هستند.

با وجود غالب‌بودن جنبه‌های اقتدارگرایانه در مقایسه با دموکراسی و فاصله از ترجیح‌های دموکراتیک در سیاست‌های دولت روسیه نسبت به جریان‌های اسلامی، گرایش تاریخی به فرهنگ سیاسی دوگانه نهفته نزد روس‌های مسلمان مانند دیگر شهروندان سبب‌شده مسلمانان در هر دو جریان سطح‌های بالایی از تساهل مذهبی را نشان دهند. داده‌ها نشان می‌دهد، نظارت بر تفاوت‌ها در پویایی افکار عمومی مسلمانان هر دو جریان به‌عنوان یک جریان فکری قابل توجه، به دلیل تفاوت آشکار در دیدگاه‌ها برای حفظ مشروعیت دولت و نمایش رفتارهای دموکراتیک از سوی دولت از اهمیت بسزایی برخوردار است. همچنین باید گفت سیاست‌های قابل توجه رئیس‌جمهور اقتدارگرای روسیه در تأمین وفاداری طرفداران هر دو جریان اسلامی به‌ویژه در قفقاز شمالی مؤثر واقع شده است (Gerber, 2017). به دلیل دشواری تحقق دموکراسی در جامعه‌ای با ترکیب قومی و زبانی و جلوگیری از نزاع‌ها و تنش‌های احتمالی ماهیت اقتدارگرایانه دولت‌ها در مواردی به‌عنوان عاملی برای کنترل به‌کار گرفته می‌شود (Przeworski, 1995: 19-33). کشورهایی با ساخت اجتماعی چندفرهنگی و ساخت سیاسی اقتدارگرای هیبریدی بیشتر در معرض ابزاری کردن چندفرهنگ‌گرایی هستند و عوامل مختلفی می‌تواند این رویکرد ابزاری را تشدید یا تضعیف کند. از مهم‌ترین آن‌ها می‌تواند میزان ارتباطات خارجی و ماهیت ارتباطات خارجی باشد. منظور از میزان ارتباطات خارجی، گستره روابط خارجی یک دولت و سطح روابط بین‌المللی آن است (Jafari and Azizi, 2021: 118).

به‌طور کلی، در مطالعاتی که بر اساس مدل این نوشتار انجام شد، مشخص شده است که به نسبت افزایش گستره روابط خارجی دولت، شاهد کاهش برخی از جلوه‌های اقتدارگرایی و بروز رفتارهای دموکراتیکی مانند پیروی از اصول چندفرهنگ‌گرایی در آن هستیم. اما در این مدل دولت‌ها همیشه در مسیر اصول دموکراتیک باقی نمی‌مانند و تا زمانی که منافع دولت‌ها و امنیت و بقای آن‌ها تهدید نشود در چارچوب مؤلفه‌های اصلی مفهوم چندفرهنگ‌گرایی قرار دارند. خواه ناخواه دولت روسیه مجبور بود برای مشروعیت‌بخشیدن به روابط خارجی خود، دست‌کم برخی اصول دموکراتیک و آزادی‌های مدنی را به‌ویژه نسبت به اقلیت جریان اسلامی به رسمیت بشناسد. به‌طور کلی، بسته‌بودن عرصه سیاست دولت نسبت به تعاملات خارجی و پنهان‌کردن رفتار داخلی آن را از معرض نظارت و ارزیابی بین‌المللی پنهان کرده است و زمینه گسترش هرچه بیشتر جنبه‌های اقتدارگرایانه مانند رفتارهای کنترلی و تقابلی را فراهم می‌کند. منظور از ماهیت ارتباطات خارجی این است که

کشورهای اصلی طرف تعامل دولت‌ها خود از چه نوع حکومت و نظام‌های ارزشی برخوردارند (Jafari and Azizi, 2021: 120). آن بخش از جهت‌گیری‌های کلی سیاست خارجی روسیه که متأثر از عامل اسلام و جریان‌های اسلامی است بیشتر خاورمیانه‌ای یا آسیایی است تا غربی و اروپایی. به همین دلیل، به تحولی جدی و معنادار در وضعیت شاخص‌های دموکراسی در این کشور منجر نشده است. حاکمان امروزی روسیه و کشورهای خاورمیانه‌ای، بیشتر بر نظام‌های سیاسی غیرلیبرال و غیردموکراتیک ریاست می‌کنند (Friedberg, 2017: 6-10) و فضای ماهیت ارتباطات خارجی روسیه در معرض تشدید اقتدارگرایی قرار می‌گیرد و سیاست‌های چندفرهنگ‌گرایی روسیه را به سوی دموکراسی‌های بسیار مدیریت‌شده یا سیاست‌های کترلی و تقابلی پیش می‌برد. در مورد سیاست دولت روسیه نسبت به جریان‌های اسلامی روسی پدیدهٔ اقتدارگرایی هیبریدی در این کشور نتیجهٔ تعامل مجموعه‌ای از عوامل داخلی و خارجی است که در پیوند و ارتباط متقابل با یکدیگر بستری را برای شکل‌گیری و استمرار مدل «چندفرهنگ‌گرایی ابزاری در رژیم اقتدارگرایی هیبریدی» ایجاد می‌کنند.

نتیجه

یکی از مهم‌ترین نمودهای ابزاری بودن چندفرهنگ‌گرایی به‌عنوان عنصری دموکراتیک در نظام‌هایی که اقتدارگرایی هیبریدی هستند، مسئلهٔ دموکراسی مدیریت‌شده و کترلی است که نه تنها نسبت به اقلیت‌های موجود، بلکه همهٔ شهروندان حاکم است. سیاست لیبرالی لازمهٔ حفظ قدرت است، اما برخی تأثیرهای عینی سیاست لیبرالی از جمله احتمال ازدست‌دادن قدرت انکارناپذیر است. بنابراین ایجاد سیستم پیچیده‌ای متشکل از سیاست‌های لیبرال دموکراتیک جعلی و ایجاد دموکراسی‌های صوری و به‌صورت مدیریت‌شده، راه‌گزینی برای نظام‌های ترکیبی به شمار می‌آید. در واقع دولت روسیه خود اشکالی از دموکراسی را معرفی می‌کند و با اجرای سیاست‌های نرم از آن بهره می‌برد. در همان حال در صورت لزوم به راحتی به سیاست‌های کترلی یا سرکوب و تهدید روی می‌آورد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سیاست‌های دولت نسبت به جریان‌های اسلامی هم دارای ابعاد و زوایای داخلی است و هم از جنبه‌های بیرونی قابل توجه است. همچنین دولت در برابر جریان‌های اسلامی تاتاری و قفقاز شمالی از سیاست واحدی پیروی نمی‌کند. یعنی بنابر آن چیزی که «مدل چندفرهنگ‌گرایی ابزاری در رژیم‌های اقتدارگرایی هیبریدی» نشان داد، سیاست دولت نسبت به جریان تاتاری سیاستی مبتنی بر تعامل و تساهل است و در راستای سیاست تعاملی خود در نقش‌دهی و مشارکت سیاسی جریان تاتاری از الگوی به‌رسمیت‌شناختن تفاوت‌های فرهنگی پیروی می‌کند. از سویی، جریان قفقاز شمالی اگرچه بر اساس آنچه به‌عنوان حق خودگردانی در

چندفرهنگ‌گرایی از آن یاد می‌شود، توانست اختیاراتهای مستقلی را در اداره امور داخلی و به‌ویژه نظامی در مناطقی که خاستگاه این جریان است به‌دست آورد، در مقایسه با جریان تاتاری بیشتر شاهد سیاست‌های کنترلی یا تقابلی دولت مرکزی است. باقی‌ماندن در مدار دولت مرکزی از شرط‌های اصلی حفظ اختیاراتهای این جریان است و در غیر این‌صورت امتیازهای خودگردانی و استقلال خود را از دست داده و شاهد سیاست‌های کنترلی و در برخی موارد تقابلی دولت خواهد بود. از دیگر یافته‌های پژوهش این است که دولت روسیه با درپیش‌گرفتن خط مشی به‌رسمیت‌شناختن جریان‌های اسلامی به‌عنوان یک جریان فکری حاکم بر گروه قابل توجهی از اقوام مسلمان این کشور در مجموع سه سیاست موازی به‌کار گرفته است: سیاست اول تعامل و تساهل با جریان‌های اسلامی و به موازات آن سیاست تقابل و کنترل شدید نسبت به جریان‌های افراطی و استقلال طلب و سیاست سوم در مشارکت سیاسی و استفاده ابزاری از جریان‌های اسلامی قرار دارد.

References

- Aitamurto, Kaarina (2016), "Protected and Controlled. Islam and 'Desecularisation from Above' in Russia", **Europe-Asia Studies**, Vol. 68, No. 1, pp. 182-202, (doi: 10.1080/09668136.2015.1119250).
- Aghamohammadi, Morteza (2018), **Russia and It's Muslims: Looking to the Future**, Toubai Mohabbate, Qom, (doi: 297.91647), [In Persian].
- Baev, Pavel (2005), **Chechnya and The Russian Military: A War Too Far? From Past to Future**, London: Anthem Press.
- Bobrovnikov, Vladimir, (2017), "Islamic Revival" in Dagestan: 25 Years Later, **Central Asia and The Caucasus**, Vol. 2, No. 44, pp. 142-152, (doi: 10.24848/Ismlg.07.1.06).
- Boix, Carles and Milan Svolik (2013), "the Foundations of Limited Authoritarian Government: Institutions, Commitment, and Power-Sharing in Dictatorships", **the Journal of Politics**, Vol. 75, No. 2, pp. 300-316, (doi: 10.1017/S0022381613000029).
- Cohrs, Christopher and Monika Stelzl (2010), "How Ideological Attitudes Predict Host Society Members' Attitudes Toward Immigrants: Exploring Cross-National Differences", **Journal of Social Issues**, Vol. 66, No. 4, pp. 673-694, (doi: 10.1111/J.1540-4560.2010.01670.X).
- Colton, Timothy and Michael Mcfaul (2003), **Popular Choice and Managed Democracy: The Russian Elections of 1999 and 2000**, Washington D.C., Brookings Institution Press.
- Curanovic, Alicja (2012), **the Religious Factor in Russia's Foreign Policy**, London, Routledge, (doi: 10.4324/9780203133279).
- Curanovic, Alicja (2013), "Religion in Russia's Foreign Policy", **New Eastern Europe**, Vol. 3, No. 8, pp. 75-81, Available at: <https://www.Ceeol.Com/Search/Article-Detail?Id=426700>, (Accessed on: 28/02/2022).

- Dannreuther, Roland and Luke March (2008), "Chechnya: Has Moscow Won?", **Survival**, Vol. 50, No. 4, pp. 97-112, (doi:10.1080/00396330802329030).
- Dhont, Kristof, Arne Roets and Alain Van Hiel (2011), "Opening Closed Minds: The Combined Effects of Intergroup Contact and Need for Closure on Prejudice", **Personality and Social Psychology Bulletin**, No. 37, pp. 514-528, (doi: 10.1177/0146167211399101).
- Eshairi, Habib (2014), **Islam in Russia**, Manshour Javid, Tehran, (doi: 297.91647), [in Persian].
- Friedberg, Aaron (2017), **the Authoritarian Challenge. China, Russia and the Threat to the Liberal International Order**, the Sasakwa Peace Foundation, Available at: https://www.Spf.org/_Jpusj_Media/Img/Investigation/The_Authoritarian_Challenge.Pdf. (Accessed on: 01/03/2022).
- Gerber, Theodore (2017), "**Political and Social Attitudes of Russia's Muslims: Caliphate, Kadyrovism, or Kasha?**", Available at: <https://www.Ponarseurasia.org/Political-And-Social-Attitudes-Of-Russia-S-Muslims-Caliphate-Kadyrovism-Or-Kasha/>, (Accessed on: 01/03/2022).
- Gilbert, Leah and Payam Mohseni (2011), "Beyond Authoritarianism: the Conceptualization of Hybrid Regimes", **Studies in Comparative International Development**, Vol. 46, No. 3, pp. 270-297, (doi:10.1007/S12116-011-9088-X).
- Hunter, Shirin (2004), **Islam in Russia: Identity and Security Policies**, Translated by Elaheh Koolaee, Seyedeh Motahara Hosseini, Tehran, Ney Publishing, [in Persian].
- Ivson, Duncan (2015), **Multiculturalism and Indigenous Peoples**, in Oxford Handbook of Indigenous People's Politics, (doi: 10.1093/Oxfordhb/9780195386653.013.17.).
- Jafari, Abolfazl and Hamidreza Azizi (2021), "Factors of Emergence and Consolidation of Authoritarianism in Post-Soviet Central Asia", **Central Eurasia Studies**, Vol. 14, No.1, pp. 99-125, (doi: 10.22059/JCEP.2021.303852.449934), [in Persian].
- Kalanfaribaei, Mohammad Reza (2017), **Islam and the Muslims of the Caucasus in a Recent Century**, Al-Mustafa International Translation and Publishing Center, Qom, (doi: 297.91647), [in Persian].
- Khosropanah, Abdolhossein (2009), Intellectual Flow of Contemporary Iran, **Cultural Institute of Modern Islamic Wisdom Press**, Qom. [in Persian].
- Laruelle, Marlene (2021), Russia's Islam Balancing Securitization and Integration, **Russie.Nei.Visions**, Ifri, No. 125, pp.1-38, Available at: <https://euagenda.eu/upload/publications/laruelle-russia-islam-2021.pdf>, (Accessed on: 03/03/2022), (doi: 20.500.12592/Bd27s9).
- Laruelle, Marlene (2016), "The Ideological Shift on the Russian Radical Right: From Demonizing the West to Fear of Migrants", **Problems of Post-Communism**, Vol. 57, No. 6, pp. 19-31, (doi: 10.2753/PPC1075-8216570602).
- Malashenko, Alexey (2007), **Islam in Russia in 2020**, Moscow, Readings in European Security.

- Przeworski, A., Bardhan, P. K., Kolarska-Bobinska, L., Pereira, L. C. B., Wiatr, J. J., and Bruszt, L. (1995), **Sustainable Democracy**, Cambridge University Press.
- Russell, Ohn (2007), **Chechnya: Russia's War on Terror**, London, Routledge.
- Seyed Emami, Kavous (2008), **Research in Political Science**, Tehran, Imam Sadegh University Press, [in Persian].
- Shamrat, Abu Sufian (2018), "Authoritarianism in Russian Politics: State Reformation at Stake?", **Indrastra Global**, Vol. 04, No. 5, (doi: 10.5281/Zenodo.1246388).
- Sharafutdinova, Gulnaz (2003), "Paradiplomacy in the Russian Regions: Tatarstan's Search for Statehood," **Europeasia Studies**, Vol. 55, No. 4, pp. 613–629, (doi: 10.1080/0966813032000084028).
- Shin, Doh Chull (2014), "Cultural Hybridization in East Asia: Exploring an Alternative to the Global Democratization Thesis", **Journal of Elections, Public Opinion & Parties**, Vol. 25, No. 1, pp. 10-30, (doi: 10.1080/17457289.2014.953009).
- Smith, Hanna (2014), **Russia as A Great Power Status in Consistency and the Two Chechen Wars**, California, University of California Press.
- Yatsyk, Alexandra (2015), Promoting Islam Within the "Russian World": the Case of Tatarstan and Chechnya, **Ponars Eurasia**, Available at: <https://www.Ponarseurasia.Org/Promoting-Islam-Within-The-Russian-World-The-Cases-Of-Tatarstan-And-Chechnya/> (Accessed on: 03/03/2022).
- Yusupova, Guzel (2017), "Cultural Nationalism and Everyday Resistance in an Illiberal Nationalizing State: Ethnic Minority Nationalism in Russia", **Nations and Nationalism**, Vol. 24, No. 3, (doi: 10.1111/Nana.12366).
- Zelkina, Anna (2000), **the Islamic Movement in the North Caucasus: in Search of God and Freedom, Sufi Reactions to Russian Advances in the North Caucasus**, translators: Elaheh Koolaee, Mohammad Kazem Shojaei, Elam, Tehran, (doi: 297.916475), [In Persian].

منابع روسی:

- Джемаль, Джахидович Гейдар (1994), "Революционная Теология", **Журнал Ат_Таухид**, No. 1, Available at: <https://Lib.Sale/Ideologiya-Politicheskije-Rejimi/Revoljutsionnayateologiyageydara-Djemalya-31149.Html>, (Accessed on: 05/12/2021).
- Шогенов, Мурат (2011), "от Религиозной Идентичности к Религиозному Экстремизму в Кабардино-Балкарии: Идентификация и Анализ Конфликтных Полей", **Этнографическое Обозрение**, No. 2, С. 105-125, Available At: <https://www.Academia.Edu/26637623/>, (Accessed on: 03/12/2021).
- Идрисов, Юсуп (2007), «Мусульманские Фонды и Их Задачи в Современной России», **Ислам в Современном Мире**, No. 7, Available at: <http://www.Idmedina.Ru/Books/Islamic/?353>, (Accessed on: 03/12/2021).
- Силантьев, Анатолевич Роман (2008), **Энциклопедия Ислам в Современной России**, Москва, Алгоритм.

- Сченснович, Николаевна Валентина (2021), **Внутренняя Политика Современной России; Россия и Мусульманский Мир**, Том .1, Но. 319, С. 5-14, (doi: 10.31249/Rimm/2021.01.01).
- Прозоров, Михайлович Станислав (2012), **Ислам на Территории Бывшей Российской Империи: Энциклопедический Словарь**. Вып. 5 / Составитель и Ответственный Редактор, Москва, Восточная Литература.
- Косач, Григорьевич Григорий (2020), “Исламская Дипломатия России: Организация Исламского сотрудничества”, **Религия и Общество на Востоке**, Но .4, С. 96-126, (doi: 10.31696/2542-1530-2020-4-96-126).
- Ярлыкапов, Аминович Ахмет (2016), “ «Исламское Государство» и Северный Кавказ в Ближневосточной Перспективе: Вызовы и Уроки для России”, **Международная Аналитика**, Но. 3, С. 112-121, (doi: 10.46272/2587-8476-2016-0-3-112-121).